

Obowiązek zarządzania potrzebom Kościoła w zakresie sprawowania kultu Bożego (kan. 222 § 1 KPK)

Problematyka dotycząca prawa domagania się od wiernych środków na realizację własnych celów Kościoła została uregulowana w *Codex Iuris Canonici* z 1917 roku¹ (can. 1496²), następnie była przedmiotem licznych debat³. Dyskusje nasiliły się w momencie redakcji nowego kodeksu prawa kanonicznego⁴.

Prawodawca kościelny nakłada na biskupa diecezjalnego obowiązek przypominania wiernym o treści kan. 222 § 1 KPK i w odpowiedni sposób domagania się jego wykonania⁵. Potrzeby Kościoła, którym wierni zobowiązani są zarządzać, pokrywają się z celami własnymi Kościoła, o których mowa w kan. 1254 § 2 KPK. „Celami zaś

---

¹ *Codex Iuris Canonici* Pii x Pontificis Maximi issu digestus Benedicti Papae xv auctoritate promulgatus, 27.05.1917 [dalej: CIC/1917], „Acta Apostolicae Sedis” [dalej: AAS] 9 (1917), pars 2, s. 1–593.

² Can. 1496 CIC/1917 w polskim tłumaczeniu: „Kościół także ma prawo, niezależnie od władzy świeckiej, domagać się od wiernych tego, co byłoby konieczne dla organizacji kultu Bożego, godnego utrzymania duchownych i innych posługujących, jak również dla realizacji pozostałych celów sobie właściwych”.

³ Por. A. Domaszek, *Dobra doczesne Kościoła*, Warszawa 2016, s. 47; E. Szafranski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Warszawa 1985, s. 91. Zob. także K. Mazur, *Obowiązek zarządzania potrzebom Kościoła*, w: *Obowiązki i prawa wiernych w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. M. Saj, Warszawa 2017, s. 306–319.

⁴ *Codex Iuris Canonici* auctoritate Ioannis Paulis PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars 2, s. 1–317; tekst łacińsko-polski: *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 1984 [dalej: KPK].

⁵ Por. kan. 1261 § 2 KPK.

własnymi są głównie: organizowanie kultu Bożego, zapewnienie godziwego utrzymania duchowieństwa oraz innych pracowników kościelnych, prowadzenie dzieł apostołatu i miłości, zwłaszcza wobec biednych” (kan. 1254 § 2 KPK).

Niniejszy artykuł przedstawia i omawia najważniejsze potrzeby Kościoła wynikające ze sprawowania kultu Bożego, którym wierni zobowiązani są zarządzać (kan. 222 § 1 KPK). Człowiek przynależy jednocześnie do dwóch wspólnot (państwowej i kościelnej), ponieważ z jednej strony jest obywatelem państwa świeckiego, a z drugiej strony członkiem określonego związku wyznaniowego⁶. Mając powyższe na uwadze, zasadne jest odwołanie się do prawodawstwa państwowego, aby uzyskać odpowiedzi na następujące pytania: czy obywatele – katolicy mają możliwość swobodnego uczestniczenia w Ofierze Eucharystycznej w niedzielę i dni świąteczne, czy strona świecka przestrzega konkordatowego postanowienia zakazującego pracy w niedzielę i święta nakazane oraz czy Kult Boży i zakaz handlu w dni świąteczne został objęty ochroną prawną, a jeśli tak, to w jakim zakresie.

1. Prawo i obowiązki wiernych chrześcijan dotyczący zaradzania potrzebom Kościoła

W *Codex Iuris Canonici* z 1917 roku dominowała koncepcja *societas inaequalis hierarchica*, zgodnie z którą centralne miejsce odgrywali duchowni, natomiast pozycja i funkcja wiernego świeckiego była zmarginalizowana⁷. Dzięki nauczaniu *Vaticanium II* Kościół zaczęto traktować jako „Lud Boży”⁸, uwypuklono zasadę równości wszystkich wiernych (LG 32)⁹, wyrażając przy tym sprzeciw wobec marginalizacji świeckich. Określając, czym jest Kościół, Sobór Watykański II użył szeregu pojęć

6 Por. A. Bartzak, *Konkordatowe i pozakonkordatowe gwarancje sprawowania kultu publicznego*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 25 (2016) nr 2, s. 41.

7 Por. P. A. Bonnet, *Le „fidèle” récupéré comme protagoniste humain dans l’Église*, w: R. Latourelle, *Vatican II. Bilan et perspectives. Vingt-cinq ans après (1962–1987)*, Paris 1988, s. 539. Zob. także Y. Congar, *Ministeri e comunione ecclesiale*, Bologna 1973, s. 34; E. T. Groppe, *Yves Congar’s Theology of the Holy Spirit*, New York 2004, s. 144.

8 Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium*, 21.11.1964, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 144–263 [dalej: LG].

9 Szerzej zob. G.-R. Horn, *The Spirit of Vatican II: Western European Progressive Catholicism in the Long Sixties*, New York 2015, s. 22.

symboli, w tym „Lud Boży”¹⁰, do którego „wcielani są w pełni ci, którzy mając Ducha Chrystusa, przyjmują całą jego strukturę i wszystkie ustanowione w nim środki zbawienia oraz w jego widzialnym organizmie pozostają z Chrystusem, który rządzi nim przez papieża i biskupów, złączeni więzami wyznania wiary, sakramentów i kościelnego zwierzchnictwa oraz komunii” (LG 14).

Wszyscy wierni (zarówno duchowni, jak i świeccy) tworzą wspólnotę, czyli Kościół. Są współodpowiedzialni za historyczną kontynuację dzieła Chrystusa. Udział ludzi w życiu Kościoła, zgodnie z konstytucją *Gaudium et spes*¹¹, jest odpowiedzią na zaproszenie Boże i stanowi wzajemne przenikanie się państwa ziemskiego i niebiańskiego¹².

Podstawą przynależności do Ludu Bożego jest przyjęcie chrztu¹³, który włącza wiernych do Kościoła Chrystusowego¹⁴, dzięki czemu podejmują zobowiązania do pomocy w realizacji potrzeb Kościoła¹⁵.

Obowiązki i prawa wszystkich wiernych zostały uregulowane w tytule pierwszym, pierwszej części księgi „Lud Boży” (kan. 208–223 KPK). Prawodawca kościelny mówi łącznie o obowiązkach i prawach wszystkich wiernych¹⁶, ponieważ trudno określić ścisłą granicę pomiędzy tymi dwiema rzeczywistościami, a niejednokrotnie zdarza się, że obowiązki mają jednocześnie wymiar uprawnień i na odwrót¹⁷. Wśród obowiązków i praw wszystkich wiernych jest obowiązek zarządzania potrzebom Kościoła. „Wierni mają obowiązek zarządzić potrzebom Kościoła, aby posiadał środki konieczne do sprawowania kultu Bożego, prowadzenia działalności apostołskiej

---

¹⁰ Szerzej zob. S. Jaśkiewicz, *Eklezjologia ludu Bożego w nurcie II Soboru Watykańskiego*, w: *Kościół lokalny w Kościele Chrystusa*, red. R. Kantor, Kraków 2015, s. 11.

¹¹ Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 7.12.1965, w: w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, dz. cyt., s. 824–981 [dalej: GS].

¹² Por. GS 40.

¹³ Por. kan. 96 KPK i kan. 204 § 1 KPK.

¹⁴ Por. K. Mazur, *Obowiązek zarządzania potrzebom Kościoła...*, dz. cyt., s. 299. Por. także J. Vázquez Sánchez, *El derecho – deber de los fieles de ayudar a la Iglesia en sus necesidades (c. 222 § 1 del CIC)*, „Ius Canonicum” 55 (2015) no. 109, s. 273; E. Szafronowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, dz. cyt., s. 290.

¹⁵ Por. kan. 208 KPK i kan. 210 KPK.

¹⁶ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. 2: *Lud Boży i jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 2010, s. 35.

¹⁷ Por. W. Góralski, *Lud Boży. Kościelne prawo osobowe*, Częstochowa 1996, s. 15. Por. także T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, dz. cyt., s. 35.

i charytatywnej, a także do tego, co jest konieczne do godziwego utrzymania szafarzy” (kan. 222 § 1 KPK).

Na pierwszy rzut oka mogłoby się wydawać, że obowiązek zaradzania potrzebom Kościoła spoczywa jedynie na wiernych świeckich (z łac. *Christifideles laici*)¹⁸. Umieszczenie kan. 222 § 1 KPK w tytule pierwszym *Obowiązki i prawa wszystkich wiernych*, określenie wiernych, którzy zobowiązani są zarządzać potrzebom Kościoła, jako *Christifideles*¹⁹, oraz wymienione potrzeby Kościoła wskazują, że obowiązek realizacji wspomnianego kanonu spoczywa na członkach Ludu Bożego (zarówno duchownych, jak i świeckich)²⁰. Wierni chrześcijanie, zgodnie z wolą Chrystusa, zjednoczeni są w Kościele. Ze względu na swój stan są aktywnymi członkami w budowaniu Kościoła Chrystusowego²¹. Mają nie tylko obowiązek, ale również zaszczyt²² przyczynić się do zaradzania potrzebom Kościoła²³. W ten sposób mogą zwrócić Bogu część dóbr, które od Niego otrzymali²⁴.

2. Sprawowanie kultu Bożego obszarem potrzeb Kościoła

Wśród obowiązków spoczywających na wszystkich wiernych, wynikających z kan. 222 § 1 KPK, jest dbanie o to, by Kościół posiadał środki konieczne do sprawowania kultu Bożego.

Kult publiczny jest wspólnotową formą wyrazu wiary poszczególnej osoby – człowieka. Może przybierać różne postacie, jednak jego podstawą jest wolność

18 Por. L. Castra, *Il dovere dei fedeli di sovvenire alle necessità della Chiesa*, w: J. I. Arrieta, G. P. Milano, *Metodo, fonti e soggetti del diritto canonico. Atti del Convegno internazionale di studi „La scienza canonistica nella seconda metà del ‘900.”*, Città del Vaticano 1999, s. 913.

19 Kan. 222 § 1 KPK w łacińskim brzmieniu: „Christifideles obligatione tenentur necessitatibus subveniendi Ecclesiae, ut eidem praesto sint quae ad cultum divinum, ad opera apostolatus et caritatis atque ad honestam ministrorum sustentationem necessaria sunt”.

20 Szerzej zob. J.-P. Schouppe, *Le droit – devoir des filèles de subvenir aux besoins de l’Église*, „Fidelium lura” 9 (1999), s. 207–208.

21 Szerzej zob. E. Molano, *Derecho Constitucional Canónico*, Pamplona 2013, s. 158–159.

22 Por. L. Castra, *Il dovere dei fedeli di sovvenire alle necessità della Chiesa...*, dz. cyt., s. 911.

23 Por. J. Hervada, P. Lombardia, *El derecho del Pueblo de Dios*, vol. 1: *Introducción, La constitución de la Iglesia*, Pamplona 1970, s. 308. Zob. także P. J. Viladrich, *La declaración de derechos y deberes de los fieles*, w: Redacción Ius Canonicum, *El proyecto de Ley fundamental de la Iglesia. Texto bilingüe y análisis crítico*, Pamplona 1971, s. 153.

24 Por. L. Castra, *Il dovere dei fedeli di sovvenire alle necessità della Chiesa...*, dz. cyt., s. 911.

religijna²⁵. Ta wolność stanowi jedno z podstawowych praw człowieka, dlatego też znalazła swoje miejsce w nauczaniu ojców *Vaticanum II*²⁶ oraz ustawodawstwie państwowym²⁷.

Kościół katolicki, jak i inne Kościoły czy związki wyznaniowe funkcjonujące w Polsce, mają konstytucyjną²⁸ wolność organizowania i sprawowania kultu Bożego. Gwarancja wolności organizowania i sprawowania kultu Bożego została także przewidziana w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania²⁹ (art. 19 ust. 2 pkt 2 i 3 u.g.w.s.w.) czy Konkordacie³⁰ (art. 8 ust. 1 Konkordatu)³¹.

2.1. Prawo wiernych do uczestnictwa w kulcie Bożym

Kult Boży ma ścisły związek z liturgią³², może być odprawiany indywidualnie (jako kult prywatny) lub zbiorowo (jako kult publiczny)³³. Musi być sprawowany w imieniu Kościoła, przez osoby prawnie do tego wyznaczone, zatwierdzone przez władzę kościelną³⁴. Kult Boży obejmuje nie tylko liturgię, lecz także nabożeństwa³⁵, na co zwraca uwagę Katechizm Kościoła Katolickiego³⁶ (KKK 1071).

25 Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005², s. 128.

26 Szerzej zob. M. Jaworski, Wprowadzenie do Deklaracji o wolności religijnej, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, dz. cyt., s. 634–635.

27 Zob. art. 53 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.) [dalej: Konstytucja].

28 Zob. art. 53 ust. 2 Konstytucji.

29 Ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. Nr 25, poz. 155 z późn. zm.) [dalej: u.g.w.s.w.].

30 Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. 1998 Nr 51, poz. 318) [dalej: Konkordat].

31 Por. W. Bar, *Wolność kultu religijnego*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisł, Lublin 2003, s. 271. Zob. także J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., s. 129.

32 Por. E. Sztaffrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 3, Warszawa 1986, s. 95. Zob. także J. Krzyżwa, *Sakramenty – kanony wstępne*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2: *Księga IV – Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. Krukowski, Poznań 2011, s. 16.

33 Por. W. Bar, *Wolność kultu religijnego...*, dz. cyt., s. 266.

34 Por. P. Hemperek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3: *Księga III – Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV – Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986, s. 57. Zob. także A. Bartczak, *Konkordatowe i pozakonkordatowe gwarancje...*, dz. cyt., s. 45.

35 Por. W. Malesa, A. Wawrzaszek, *Administracyjne aspekty organizowania kultu katolickiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2015 nr 106, s. 138.

36 *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002 [dalej: KKK].

Prawodawca kościelny przyznaje wszystkim wiernym uprawnienie do sprawowania kultu Bożego zgodnie z przepisami liturgicznymi, wskazując że: „wiernym przysługuje prawo sprawowania kultu Bożego, zgodnie z przepisami własnego obrządku, zatwierdzonego przez prawowitych pasterzy Kościoła, jak również podążanie własną drogą życia duchowego, zgodną jednak z doktryną Kościoła” (kan. 214 KPK).

Uczestnictwo wiernych w zaradzaniu potrzebom Kościoła w sprawowaniu kultu Bożego (kan. 222 § 1 KPK) rozpoczyna się z chwilą przygotowania wiernych do sakramentów, dzięki czemu nabywają wiedzę i usposobienie z korzystania z łaski związanej z poszczególnym aktem kultu Bożego³⁷. Duszpasterze zobowiązani są umożliwić wiernym korzystanie z sakramentów świętych, w szczególności: poinformować, kiedy oraz w jakich okolicznościach mogą przystąpić do sakramentów³⁸; udostępnić miejsca święte przeznaczone do sprawowania kultu Bożego (kościół, kaplice, sanktuaria, ołtarze³⁹) lub na grzebanie wiernych (cmentarze)⁴⁰; udostępnić wiernym korzystanie z sakramentów w ustalonych i dogodnych dla nich dniach i godzinach⁴¹. Szczególny obowiązek przygotowania do sakramentów spoczywa także na świeckich (zwłaszcza na rodzicach), którzy podejmują chrześcijańskie wychowanie swoich dzieci⁴².

Prawodawca kościelny przypomina wszystkim wiernym, że: „mają prawo otrzymywać pomoce od swoich pasterzy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza zaś Słowa Bożego i sakramentów” (kan. 213 KPK). Uprawnieniu wiernych odpowiada więc obowiązek duchownych dotyczący udzielania wiernym pomocy w korzystaniu z wymienionych duchowych dóbr⁴³.

Przygotowanie do sakramentów dokonuje się głównie w kościołach parafialnych, dlatego też na proboszczu spoczywa obowiązek przygotowania i sprawowania sakramentów świętych. Ważnym obowiązkiem biskupa diecezjalnego⁴⁴ oraz pro-

---

37 Por. kan. 836 KPK.

38 Por. B. W. Zubert, *Prawo do sakramentów świętych*, „Studia Prawnicze KUL” 35 (2008) nr 3, s. 121–122.

39 Szerzej zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, dz. cyt., s. 420–421.

40 Por. kan. 1205 KPK.

41 Por. kan. 986 § 1 KPK.

42 Por. kan. 226 § 2 KPK w zw. z kan. 835 § 4 KPK.

43 Por. P. Wierzbiński, *Współpraca wiernych świeckich z duchownymi w Kościele partykularnym*, Lublin 2016, s. 152.

44 Por. kan. 388 § 1 KPK.

boszcza⁴⁵ jest zapewnienie wiernym możliwości aktywnego uczestnictwa we Mszy Świętej w niedzielę i święta nakazane, w szczególności poinformowanie, kiedy oraz o której godzinie sprawowana jest Ofiara Eucharystyczna w ich intencji⁴⁶.

Odpowiednie przygotowanie wiernych do sakramentów świętych zmierza do czynnego uczestnictwa przez nich w sakramentach (kan. 835 KPK)⁴⁷.

Wierni mogą aktywnie uczestniczyć w świętej liturgii, „[...] w niej poprzez znaki widzialne ukazuje się i w sposób właściwy każdemu dokonuje się uświęcenie ludzi, a także przez mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to znaczy Jego Głowę i członki, jest sprawowany cały publiczny kult Boży” (kan. 834 § 1 KPK). Czynności liturgiczne zostały powierzone nie tylko duchownym⁴⁸, lecz także świeckim, którzy mogą aktywnie uczestniczyć w Ofierze Eucharystycznej⁴⁹, przyjmować sakramenty święte, składać dobrowolne ofiary za posługę duszpasterską, w szczególności za sprawowanie sakramentów i sakramentaliów⁵⁰, odprawienie Mszy Świętej w określonej intencji⁵¹.

Członkowie Ludu Bożego, na których spoczywa obowiązek z kan. 222 § 1 KPK, biorą udział w sprawowaniu sakramentów świętych, wykonując posługi i funkcje w Kościele (np. lektora, akolity, ministranta, komentatora, członka chóru kościelnego, scholii liturgicznej lub zespołu muzyków, kantora, organisty, zakrystiana, mistrza ceremonii)⁵². Wierni uprawnieni są także do zbierania ofiar w kościele, przyjmowania innych wiernych w drzwiach kościoła, wskazując im właściwe miejsca, oraz do utrzymywania porządku w czasie procesji.

---

45 Por. kan. 534 § 1 KPK.

46 A. Słowikowska, *Kompetencje koordynacyjne proboszcza. Wybrane zagadnienia*, „Roczniki Nauk Prawnych” 20 (2010) nr 2, s. 199

47 P. Wierzbicki, *Współpraca wiernych świeckich z duchownymi...*, dz. cyt., s. 150.

48 Por. kan. 835 § 1–3 KPK.

49 Por. kan. 835 § 4 zd. 1 KPK.

50 Por. kan. 1264 n. 2 KPK.

51 Por. kan. 945 § 1 KPK.

52 Szerzej zob. K. Mazur, *Prawo wiernych świeckich do czynnego udziału w liturgii, w: Obowiązki i prawa wiernych świeckich w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego*, dz. cyt., s. 156–158. Zob. także J. Dyduch, *Udział świeckich w kulcie liturgicznym w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 38 (1985) nr 1, s. 17–18.

2.2. Prawo wiernych do uczestnictwa w pozostałych aktach kultu Bożego

Uczestnictwo w czynnościach liturgicznych dokonuje się również poprzez pełnienie zadań szafarza sakramentów i sakramentaliów⁵³ oraz poprzez czynny udział w innych aktach kultu Bożego, tj. sakramentaliach, liturgii godzin czy pogrzebach kościelnych.

„Sakramentalia zostały ustanowione przez Kościół dla uświęcenia pewnych posług w Kościele, pewnych stanów życia, najrozmaitszych okoliczności życia chrześcijańskiego, a także użytkowania rzeczy potrzebnych człowiekowi” (KKK 1668). Wśród nich można wyróżnić konsekracje, poświęcenia oraz błogosławieństwa⁵⁴.

Konsekracji osób, błogosławieństwa⁵⁵ lub poświęcenia⁵⁶ dokonują duchowni, z wyjątkami przewidzianymi w kan. 1169 KPK⁵⁷. Wiele błogosławieństw może być sprawowanych przez szafarzy świeckich; mowa tu o tych, które odnoszą się do życia rodzinnego czy chrześcijańskiego⁵⁸, z zastosowaniem rytu i formuł podanych przy każdym obrzędzie, pod warunkiem, że nie ma kapłana lub diakona⁵⁹. Poza szafowaniem błogosławieństw świeccy mogą także aktywnie uczestniczyć w przygotowaniu profesji, obrzędzie konsekracji⁶⁰, uroczystości poświęcenia nowego kościoła lub ołtarza⁶¹, błogosławieństwa rzeczy (np. pojazdów) czy osób (np. kierowców).

„Kościół, wypełniając kapłańskie zadanie Chrystusa, sprawuje liturgię godzin, w której słuchając Boga przemawiającego do swego ludu i wspominając tajemnicę zbawienia, wysławia bez przerwy Boga śpiewem i modlitwą oraz prosi o zbawienie całego świata” (kan. 1173 KPK). Duchowni⁶² oraz członkowie instytutów życia

53 Por. kan. 230 KPK.

54 Szerzej zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, dz. cyt., s. 409–410.

55 Por. kan. 1207 KPK.

56 Por. kan. 1206 KPK.

57 Por. kan. 1169 KPK.

58 Szerzej zob. K. Konecki, *Sprawowanie błogosławieństw wydarzeniem kościelnym*, „Seminare” 13 (1997), s. 15, 21–22. Zob. także P. Wierzbicki, *Współpraca wiernych świeckich z duchownymi...*, dz. cyt., s. 206; J. Dyduch, *Udział świeckich w kulcie liturgicznym...*, dz. cyt., s. 25–26.

59 Por. K. Konecki, *Sprawowanie błogosławieństw...*, dz. cyt., s. 15.

60 Szerzej zob. K. Filipowicz, *Życie zakonne w czytaniach liturgii słowa Obrzędów profesji zakonnej*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 30 (2016) z. 1, s. 147–165.

61 Szerzej zob. T. Syczewski, *Teologia obrzędów poświęcenia kościoła i ołtarza*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 56 (2003) nr 3, s. 201–208.

62 Por. kan. 276 § 2 n. 3 KPK.

konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego⁶³ obowiązani są sprawować liturgię godzin⁶⁴. Prawodawca kościelny zachęca również świeckich do uczestnictwa w liturgii godzin⁶⁵. Dzięki wspólnej modlitwie godzin członkowie Ludu Bożego owocniej współpracują w realizacji kodeksowych obowiązków i uprawnień, w tym obowiązku zarządzania potrzebom Kościoła (kan. 222 § 1 KPK).

Wierni mogą uczestniczyć w nabożeństwach pogrzebowych, jak również przewodniczyć w wigilii przy zmarłych. Obrzędem pogrzebowym przewodniczy kapłan lub diakon. Gdy obecność kapłana lub diakona w domu zmarłego nie jest możliwa, obrzędem w domu oraz procesji do kościoła może przewodniczyć świecki katolik upoważniony przez proboszcza. Oprócz tego wierni świeccy mogą przewodniczyć w wigilii przy zmarłych⁶⁶. Prawodawca kościelny w kan. 1181 KPK przypomina wiernym o dobrowolnych ofiarach składanych z okazji pogrzebu, odsyłając do kan. 1264 n. 2 KPK, który stanowi że: „jeśli prawo czego innego nie zastrzega, do zebrania biskupów prowincji należy określić ofiary składane z okazji udzielania sakramentów i sakramentaliów”.

3. Obowiązek wiernych dotyczący uczestnictwa we Mszy Świętej w niedzielę i dni nakazane

Aby wierni mogli realizować kan. 222 § 1 KPK, powinni mieć zapewnioną możliwość uczestniczenia w kulcie Bożym w określonym czasie – w niedzielę i dni świąteczne⁶⁷.

Prawodawca kościelny przypomina wszystkim wiernym o obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej w każdą niedzielę oraz święta nakazane, stanowiąc że: „w niedzielę oraz w inne dni świąteczne nakazane, wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy świętej oraz powstrzymać się od wykonywania tych prac i zajęć, które

---

63 Por. kan. 663 § 3 KPK.

64 Por. kan. 1174 § 1 KPK.

65 Por. kan. 1174 § 2 KPK.

66 Por. J. Dyduch, *Udział świeckich w kulcie liturgicznym...*, dz. cyt., s. 27. Zob. także P. Wierzbicki, *Współpraca wiernych świeckich z duchownymi...*, dz. cyt., s. 208–209.

67 Por. J. T. Martín de Agar, *Miejsca i czasy święte*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 922. Zob. także T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, dz. cyt., s. 424.

utrudniają oddawanie Bogu czci, przeżywanie radości właściwej dniowi Pańskiemu oraz korzystanie z należnego odpoczynku duchowego i fizycznego” (kan. 1247 KPK).

Obowiązek uczestnictwa w Ofierze Eucharystycznej jest świadectwem przynależności wszystkich wiernych do Kościoła Chrystusowego oraz wierności Chrystusowi i Kościołowi⁶⁸. Ma charakter powszechny, ponieważ dotyczy wszystkich członków Ludu Bożego, a więc, zarówno duchownych, jak i świeckich.

Duchowni i członkowie instytutów życia konsekrowanego (mający święcenia kapłańskie) realizują obowiązek z kan. 1247 KPK, poprzez odprawianie Mszy Świętej (w niedzielę i dni nakazane) oraz przystąpienie do Komunii Świętej. Pozostali wierni uczestniczą w nabożeństwie eucharystycznym poprzez wspólną modlitwę i śpiew z celebrującym, pełnienie posługi czy funkcji liturgicznej w trakcie Mszy oraz poprzez przystąpienie do Komunii.

Niedziela oraz inne dni świąteczne winny być dniami odpoczynku i powstrzymywania się od pracy, które wierni mogliby poświęcić życiu rodzinnemu, kulturalnemu, społecznemu oraz religijnemu⁶⁹. „W niedzielę oraz w inne dni świąteczne nakazane wierni powinni powstrzymać się od wykonywania prac lub zajęć, które przeszkadzają oddawaniu czci należnej Bogu, przeżywaniu radości właściwej dniowi Pańskiemu, pełnieniu uczynków miłosierdzia i koniecznemu odpoczynkowi duchowemu i fizycznemu” (KKK 2185).

Wykaz dni świątecznych znalazł się w aktualnie obowiązującym kodeksie prawa kanonicznego⁷⁰, który nie pokrywa się z katalogiem świąt zawartym w Konkordacie⁷¹ czy ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁷².

Pomimo rozbieżności legislacyjnych ustawodawca państwowy zapewnił możliwość organizowania i sprawowania kultu Bożego w te dni, które nie zostały wymienione w Konkordacie, a wynikają z kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku (art. 42 ust. 1 u.g.w.s.w.)⁷³. Niestety, postanowienia konkordatowe w zakresie zakazu pracy w niedzielę i dni świąteczne nie do końca są przestrzegane przez stronę

68 Por. KKK 2182.

69 Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, dz. cyt., s. 426.

70 Por. kan. 1246 § 1 KPK.

71 Por. art. 9 ust. 1 Konkordatu.

72 Por. art. 17 ust. 1 ustawy z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 29, poz. 154 z późn. zm.) [dalej: u.s.p.d.k.].

73 Szerzej zob. W. Bar, *Wolność kultu religijnego...*, dz. cyt., s. 274–275.

państwową, czego przykładem jest art. 151¹⁰ ustawy Kodeks pracy⁷⁴, która wymienia, kiedy praca w niedzielę i święta jest dozwolona. Prawodawca świecki wprowadził także ograniczenia w wykonywaniu pracy w niedzielę i święta, które dotyczą jedynie pracy w placówkach handlowych⁷⁵.

Przepisy zawarte kodeksie pracy mają zastosowanie jedynie do pracowników zatrudnionych w oparciu o umowę o pracę, powołanie, wybór, mianowanie lub spółdzielczą umowę o pracę⁷⁶, lecz nie obejmują osób zatrudnionych w oparciu o umowy cywilnoprawne, do których mają zastosowanie przepisy ustawy Kodeks cywilny⁷⁷.

4. Ochrona prawna w zakresie sprawowania kultu Bożego

Organizowanie i sprawowanie kultu Bożego ma ogromne znaczenie dla członków Ludu Bożego, dlatego też prawodawca państwowy objął ochroną prawną kult Boży, w tym miejsce jego wykonywania, i wprowadził zakaz handlu w dni świąteczne. W kodeksie karnym⁷⁸ (rozdziale XXIV) wymieniono przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania (art. 194–196 k.k.).

Swoboda publicznego wykonywania kultu jest jednym z dóbr chronionym przez kodeks karny. „Kto złośliwie przeszkadza publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2” (art. 195 § 1 k.k.). Ochronie prawnej podlega każda czynność, która należy do ob-
rzędowości, ceremoniału (liturgii) danego Kościoła lub związku wyznaniowego

---

74 Ustawa z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. Nr 24, poz. 141 z późn. zm.) [dalej: k.p.].

75 Art. 151^{9b} k.p. odnosi się do ustawy z 10 stycznia 2018 r. o ograniczeniu handlu w niedzielę i święta oraz w niektóre inne dni (Dz. U. 2018, poz. 305 z późn. zm.) [dalej: u.o.h.n.ś.]. Prawodawca państwowy wprowadza nie zakaz, lecz jedynie ograniczenia handlu oraz wykonywania czynności związanych z handlem w niedzielę i święta. Jak wynika z art. 7 ust 1 u.o.h.n.ś., zakaz nie obowiązuje w kolejne dwie niedziele poprzedzające pierwszy dzień Bożego Narodzenia; niedzielę bezpośrednio poprzedzającą pierwszy dzień Wielkiej Nocy; ostatnią niedzielę przypadającą w styczniu, kwietniu, czerwcu i sierpniu. Przedmiotową ustawą, zgodnie z art. 3 pkt 4 w zw. z pkt 5 u.o.h.n.ś., objęte są osoby zatrudnione w placówce handlowej, osoby skierowane do wykonywania pracy w placówce handlowej.

76 Por. art. 2 k.p.

77 Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) [dalej: k.c.].

78 Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) [dalej: k.k.].

(np. nabożeństwo, sakrament, pielgrzymka). Obejmować zatem będzie nie tylko akt kultu, lecz także wszelkie inne czynności o charakterze religijnym składające się na taki akt (w tym pojedyncze modlitwy)⁷⁹.

Prawodawca świecki poddaje również ochronie prawnej cześć oddawaną zmarłym oraz uczucia osób uczestniczących w uroczystościach i obrzędach pogrzebowych. „Tej samej karze podlega, kto złośliwie przeszkadza pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędowi żałobnym” (art. 195 § 2 k.k.). Ochronie prawnej podlegają czynności o charakterze żałobnym, tj. związane bezpośrednio z faktem śmierci człowieka, które odbywają się zarówno przed pogrzebem (msza żałobna), jak i po jego zakończeniu (stypa)⁸⁰.

Kolejnym dobrem podlegającym ochronie prawnej są uczucia religijne. „Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2” (art. 196 k.k.). Penalizowane są takie zachowania, które odbierane są subiektywnie przez członków danej wspólnoty religijnej jako poniżające lub obelżywe dla przedmiotu tych uczuć, w szczególności przedmiotu czci religijnej lub miejsc sprawowania aktów religijnych⁸¹.

Ustawodawca państwowy wprowadził ponadto przepisy karne odnoszące się do zakazu handlu w niedziele i święta, które znalazły się w ustawie o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni. Odpowiedzialności karnej podlegają czyny, takie jak: powierzanie wykonywania pracy lub wykonywanie czynności związanych z handlem w niedziele lub święta; powierzanie wykonywania pracy lub wykonywanie czynności związanych z handlem po godzinie 14:00 dnia 24 grudnia lub w sobotę bezpośrednio poprzedzającą pierwszy dzień Wielkiej Nocy⁸². Kary za naruszenie zakazów, określonych w u.o.h.n.ś., są znacznie niższe niż te określone w kodeksie karnym, ponieważ obwarowane są tylko karą grzywny w wysokości od 1000 do 100 000 zł.

Niski wymiar kar za popełnienie powyższych czynów zabronionych powoduje, że zakazy ustawowe są nieprzestrzegane. Inspektorzy Państwowej Inspekcji Pracy

---

⁷⁹ Por. A. Grześkowiak, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2019⁴⁶, opubl. w Legalis (20.05.2020).

⁸⁰ Por. A. Grześkowiak, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz...*, dz. cyt.

⁸¹ Szerzej zob. R. Paprzycki, *Prawnokarna analiza zjawiska satanizmu w Polsce*, Kraków 2002, s. 43.

⁸² Por. art. 10 ust. 1 u.o.h.n.ś.

rzadko kontrolują placówki handlowe⁸³, a jeśli do takowych dojdzie, po ustaleniu naruszenia zakazów ustawowych, nie nakładają kary grzywny, lecz jedynie dają upomnienie⁸⁴. Co więcej, większość pracodawców próbuje omijać przepisy ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni, wykorzystując przepisy prawne, które znoszą zakaz pracy w niedzielę i dni świąteczne (art. 6 u.o.h.n.s.)⁸⁵.

5. Podsumowanie

Członkowie Ludu Bożego realizują obowiązek zarządzania potrzebom Kościoła (kan. 222 § 1 KPK), aktywnie uczestnicząc w sprawowaniu kultu Bożego. Wszystkim wiernym przysługuje uprawnienie do otrzymania pomocy od swoich pasterzy, zwłaszcza słowa Bożego i sakramentów świętych (kan. 213 KPK). Mogą także uczestniczyć w czynnościach liturgicznych, pełniąc posługę szafarza sakramentów, lektora czy akolity (w przypadku świeckich) oraz inne funkcje liturgiczne (w przypadku wszystkich wiernych).

Obowiązek zarządzania potrzebom Kościoła (kan. 222 § 1 KPK) przejawia się w uczestnictwie wszystkich wiernych w pozostałych aktach kultu Bożego, do których należy zaliczyć sprawowanie sakramentaliów, liturgii godzin oraz uczestnictwo w nabożeństwie pogrzebowym. Prawodawstwo kościelne przyznaje wiele możliwości uczestnictwa wiernych w tego typu aktach religijnych.

Każdy człowiek mieszkający na terenie Rzeczypospolitej Polskiej może przynależeć do dwóch wspólnot (państwowej i kościelnej). Członek Ludu Bożego, mając na uwadze kan. 222 § 1 KPK, obowiązany jest uczestniczyć (fizycznie i duchowo) w Ofierze Eucharystycznej w niedzielę i dni świąteczne, według obrządku katolickiego. Wspominany wyżej obowiązek wierni (duchowni, członkowie instytutów

---

83 Por. M. Rzemek, *Inspektorzy PIP nie będą już kontrolować sklepów w niedziele*, <https://www.rp.pl/Kadry/303239983-Inspektorzy-PIP-nie-beda-juz-kontrolowac-sklepow-w-niedziele.html> (20.08.2019).

84 Por. J. Sobolak, *Zakaz handlu w niedziele. Pierwsze kontrole sklepów bez kar, ale z upomnieniami inspektorów PIP*, <http://wyborcza.pl/7,155287,23124113,zakaz-handlu-w-niedziele-pierwsze-kontrole-sklepow-bez-kar.html?disableRedirects=true> (20.08.2019).

85 Por. M. Wujek, *Jak obejść zakaz handlu w niedzielę? Kreatywna interpretacja przepisów*, <https://marketingibiznes.pl/prawo-w-biznesie/jak-obejsc-zakaz-handlu-w-niedziele-kreatywna-interpretacja-przepisow/> (20.08.2019).

życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego oraz świeccy) wykonują w różny sposób.

Dla wiernych Kościoła katolickiego, niedziele i dni świąteczne są dniami odpoczynku i powstrzymywania się od pracy, dlatego też strona państwowa zobowiązana jest zapewnić każdemu obywatelowi – katolikowi prawo do odpoczynku. Pomimo wypracowania porozumienia w tym zakresie, postanowienia zawarte w Konkordacie nie do końca są respektowane przez stronę państwową. Aktualnie obowiązujące prawodawstwo świeckie zawiera szereg luk prawnych, dzięki którym pracodawcy starają się omijać przepisy ustawy Kodeks pracy czy ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni.

Mając powyższe na uwadze, członkowie Ludu Bożego obowiązani są domagać się od strony państwowej realizacji praw wiernych, którzy nie mogą uczestniczyć w sprawowaniu kultu Bożego, zwłaszcza tych, którzy zobowiązani są wykonywać pracę w niedzielę i dni świąteczne. Winni podjąć działania o charakterze prawnym mające na celu przekonanie przedstawicieli władzy świeckiej do stworzenia regulacji prawnych gwarantujących wiernym (zatrudnionym w oparciu o umowy cywilnoprawne czy umowy o pracę) prawo do uczestnictwa w Ofierze Eucharystycznej w niedzielę i dni nakazane.

SUMMARY

The obligation to meet the needs of the Church in the terms of exercise of God's worship

The purpose of the article is to present and discuss the most important needs of the Church arising from the worship of God, which the faithful are obliged to meet, in accordance with can. 222 § 1 Code of Canon Law. When discussing the subject of addressing the needs of the Church, it is necessary to refer to Polish secular legislation, because the faithful also belongs to the state community. It is important to answer the following questions, whether the secular legislature provides every Catholic citizen the opportunity to participate in the Holy Mass on Sunday and church holidays, whether the Cult of God and the prohibition of trade on Sunday and public holidays is protected by law, if so, to what extent.

Keywords: Church needs, the worship of God, ministry in the church, Attend Holy Mass and church holidays

Obowiązek zarządzania potrzebom Kościoła w zakresie sprawowania kultu Bożego (kan. 222 § 1 KPK)

Celem artykułu jest przedstawienie i omówienie najważniejszych potrzeb Kościoła wynikających ze sprawowania kultu Bożego, którym wierni zobowiązani są zarządzać, zgodnie z kan. 222 § 1 KPK. Omawiając tematykę zarządzania potrzebom Kościoła, konieczne jest odwołanie się do polskiego prawodawstwa świeckiego, ponieważ wierny przynależy także do wspólnoty państwowej. Ważna jest odpowiedź na następujące pytania: czy ustawodawca świecki zapewnia każdemu obywatelowi – katolikowi możliwość uczestniczenia we Mszy Świętej w niedzielę i święta, czy Kult Boży i zakaz handlu w niedzielę i dni świąteczne jest objęty ochroną prawną, jeśli tak, to w jakim zakresie.

Słowa kluczowe: potrzeby Kościoła, kult Boży, posługa w Kościele, uczestniczenie we Mszy Świętej w niedzielę i święta

---

BIBLIOGRAFIA

Źródła

1. *Codex Iuris Canonici Pii x Pontificis Maximi issu digestus Benedicti Papae xv auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917), pars 2, s. 1–593.
2. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983), pars 2, s. 1–317; tekst łacińsko-polski: *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 1984.
3. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002.
4. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
6. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, 21.11.1964, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 144–263.
7. Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 7.12.1965, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 824–981.

8. Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.).
9. Ustawa z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz. U. Nr 24, poz. 141 z późn. zm.).
10. Ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. Nr 25, poz. 155 z późn. zm.).
11. Ustawa z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 29, poz. 154 z późn. zm.).
12. Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
13. Ustawa z 10 stycznia 2018 r. o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni (Dz. U. z 2018 r., poz. 305 z późn. zm.).

Literatura przedmiotu

1. Bar W., *Wolność kultu religijnego*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisz, Lublin 2003, s. 266–276.
2. Bartczak A., *Konkordatowe i pozakonkordatowe gwarancje sprawowania kultu publicznego*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 25 (2016) nr 2, s. 41–55.
3. Bonnet P. A., *Le „fidèle” récupérer comme protagoniste humain dans l’Église*, w: R. Latourelle, *Vatican II. Bilan et perspectives. Vingt-cinq ans après (1962–1987)*, Paris 1988, s. 535–557.
4. Castra L., *Il dovere dei fedeli di sovvenire alle necessità della Chiesa*, w: J. I. Arrieta, G. P. Milano, *Metodo, fonti e soggetti del diritto canonico. Atti del Convegno internazionale di studi „La scienza canonistica nella secondo metà del ‘900.”*, Città del Vaticano 1999, s. 909–919.
5. Congar Y., *Ministeri e comunione ecclesiale*, Bologna 1973.
6. Domaszek A., *Dobra doczesne Kościoła*, Warszawa 2016.
7. Dyduch J., *Udział świeckich w kulcie liturgicznym w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 38 (1985) nr 1, s. 16–28.
8. Filipowicz K., *Życie zakonne w czytaniach liturgii słowa Obrzędów profesji zakonnej*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 30 (2016) z. 1, s. 147–165.
9. Groppe E. T., *Yves Congar’s Theology of the Holy Spirit*, New York 2004.
10. Grześkowiak A., Wiak K., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2019¹⁶.
11. Góralski W., *Lud Boży. Kościelne prawo osobowe*, Częstochowa 1996.
12. Hemperek P., Góralski W., Przytuła F., Bakalarz J., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3: *Księga III – Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV – Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986.
13. Hervada J., Lombardía P., *El derecho del Pueblo de Dios*, vol. 1: *Introducción, La constitución de la Iglesia*, Pamplona 1970.

14. Horn G.-R., *The Spirit of Vatican II: Western European Progressive Catholicism in the Long Sixties*, New York 2015.
15. Jaśkiewicz S., *Eklezjologia ludu Bożego w nurcie II Soboru Watykańskiego*, w: *Kościół lokalny w Kościele Chrystusa*, red. R. Kantor, Kraków 2015, s. 7–32.
16. Jaworski M., *Wprowadzenie do Deklaracji o wolności religijnej*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2008, s. 633–637.
17. Konecki K., *Sprawowanie błogosławieństw wydarzeniem kościelnym*, „*Seminare*” 13 (1997), s. 13–22.
18. Krukowski J., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005².
19. Krzywda J., *Sakramenty – kanony wstępne*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2: *Księga IV – Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. Krukowski, Poznań 2011, s. 15–22.
20. Malesa W., Wawrzaszek A., *Administracyjne aspekty organizowania kultu katolickiego*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Sie-dlcach*” 2015 nr 106, s. 135–147.
21. Martín de Agar J. T., *Miejsca i czasy święte*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 898–927.
22. Mazur K., *Obowiązek zaradzenia potrzebom Kościoła*, w: *Obowiązki i prawa wiernych w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. M. Saj, Warszawa 2017, s. 293–337.
23. Mazur K., *Prawo wiernych świeckich do czynnego udziału w liturgii*, w: *Obowiązki i prawa wiernych świeckich w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. M. Saj, Warszawa 2018, s. 127–162.
24. Molano E., *Derecho Constitucional Canónico*, Pamplona 2013.
25. Paprzycki R., *Prawnokarna analiza zjawiska satanizmu w Polsce*, Kraków 2002.
26. Pawluk T., *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. 2: *Lud Boży i jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 2010.
27. Rzemek M., *Inspektorzy PIP nie będą już kontrolować sklepów w niedziele*, <https://www.rp.pl/Kadry/303239983-Inspektorzy-PIP-nie-beda-juz-kontrolowac-sklepow-w-niedziele.html> (20.08.2019).
28. Schoupe J.-P., *Le droit – devoir des filèles de subvenir aux besoins de l'Église*, „*Fidelium Iura*” 9 (1999), s. 201–254.
29. Słowikowska A., *Kompetencje koordynacyjne proboszcza. Wybrane zagadnienia*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 20 (2010) nr 2, s. 191–212.
30. Sobolak J., *Zakaz handlu w niedziele. Pierwsze kontrole sklepów bez kar, ale z upomnieniami inspektorów PIP*, <http://wyborcza>.

pl/7,155287,23124113,zakaz-handlu-w-niedziele-pierwsze-kontrolle-sklepow-bez-kar.html?disableRedirects=true (20.08.2019).

31. Syczewski T., *Teologia obrzędów poświęcenia kościoła i ołtarza*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 56 (2003) nr 3, s. 201–208.
32. Szafrowski E., *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Warszawa 1985.
33. Szafrowski E., *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 3, Warszawa 1986.
34. Vázquez Sánchez J., *El derecho – deber de los fieles de ayudar a la Iglesia en sus necesidades (c. 222 § 1 del CIC)*, „Ius Canonicum” 55 (2015) no. 109, s. 269–312.
35. Viladrich P. J., *La declaración de derechos y deberes de los fieles*, w: Redacción Ius Canonicum, *El proyecto de Ley fundamental de la Iglesia. Texto bilingüe y análisis crítico*, Pamplona 1971, s. 123–159.
36. Wierzbicki P., *Współpraca wiernych świeckich z duchownymi w Kościele partykularnym*, Lublin 2016.
37. Wujek M., *Jak obejść zakaz handlu w niedzielę? Kreatywna interpretacja przepisów*, <https://marketingibiznes.pl/prawo-w-biznesie/jak-obejsc-zakaz-handlu-w-niedziele-kreatywna-interpretacja-przepisow/> (20.08.2019).
38. Zubert B. W., *Prawo do sakramentów świętych*, „Studia Prawnicze KUL” 35 (2008) nr 3, s. 113–128.